

FTAMP 10.01.39

ДӘСТҮРЛІ ӘДЕТ ЗАҢДАРЫНЫҢ ҚАЗІРГІ АЗАМАТТЫҚ ЗАҢДАРМЕН ҮНДЕСТІГІ

А.А. СМАГУЛОВ

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Аңдатпа. Мақалада қарастырылған әдет заңдары ұзақ жылдар бойы қалыптасқан қоғамдық қатынасты реттеу нормасы есебінде қолданысқа енеді. Бірақ әдет – ғұрып нормалары заң нормасынан аспаған. Ол тек мемлекеттік билігі бар қоғамның мүддесіне сай заң нормасына айналған. Осындай әдет - ғұрыптардың және соларға негізделген құқықтық заңдар қоғамдағы реттеуші факторлар арасында беделі басым болуы. Сол қоғамда әдет – ғұрыпқа негізделген заңдар жинағын қабылдауға негіз болған. Бұл заңдар әр елде, әртүрлі деңгейде құқықтық күшке ие болып, бірі адамзат баласының мүддесін жан-жақты қорғауға бағытталса, ал кейбіреулері керісінше сол қоғамның даму саясаты, экономикалық, әлеуметтік жағдайына қарауда каталдығымен көзге түсті. Сол кездерден бізге дейін жеткен құқықтық ескерткіштерді саралайтын болсақ, олардың ұстанған бағыты, қамтитын саласы әр түрлі болғандығын байқаймыз, дегенмен қоғамдық өмірдің барлық жағын қамти алмағандығын да көреміз. Әдет - ғұрыптың негізгі реттеуші аймағы сол қоғамдағы адамдар арасындағы, жеке адамдар мен басқарушы мемлекет арасындағы ара қатынасты реттеуші норма түрінде қолданылады.

Кілт сөздер: әдет заңдары, азаматтық заңнама, үндестік, ерекшелік.

Аннотация. В данной статье рассматриваются правовые аспекты обычного право, как нормы регулирующие общества. Но обычное право казахов соответствовало нормам закона, т.е. обычное право имело нормы закона, которые имели силы закона соответствующего политическим строям того общества. Такое обычное право было во всех странах и они защищали права человека, а некоторые законы были суровыми, т.е. не соответствовали политике, экономике и социальным положениям народа. В настоящее время изучая и сравнивая правовые памятники древности можно делать выводы, что не все законы охватили правовые стороны общества. Но они, как норма права в основном регулировали правовые отношение между личностями и правящими органами государства. Несмотря на это, обычные право во всех странах имеет положительные стороны. Так как на основе этих обычных прав формировались правовые нормы того общества и защищали право человека на собственность, на жизнь и иные права.

Ключевые слова: обычное право, гражданское законодательство, созвучность, особенность.

Annotation. This article discusses the legal aspects of customary law as norms governing society. But the common law of the Kazakhs corresponded to the norms of the law, i.e. customary law had the norms of law that had the force of law corresponding to the political systems of that society. Such common law was in all countries and they protected human rights, and some laws were harsh, i.e. not consistent with the politics, economy and social situation of the people. Currently, studying and comparing legal monuments of antiquity, we can conclude that not all laws covered the legal aspects of society. But they, as a rule of law, mainly regulated the legal relationship between individuals and the ruling bodies of the state. Despite this, customary law in all countries has positive aspects. Since, on the basis of these ordinary rights, the legal norms of that society were formed and protected the human right to property, to life and other rights.

Key words: customary law, civil law, consonance, feature.

Елбасының «Рухани жаңғыру» бағдарламасы қоғамдық құрылыстың барлық саласын қамтыған. Соның ішіндегі құқық саласында қоғамдық құрылыстың даму эволюциясында үнемі қолданыста бола отырып өз маңызын әлі күнге дейін жоймаған, қайта бүгінгі күннің қажетіне жарап, қайта жаңғырып отырған әдет заңдарының кейбір тұстары бүгінгі азаматтық қатынас саласындағы заңнамаларға еніп отыр. Қазіргі қазақ атанған көшпелі халықтың әдет заңдары қоғамдық дамудың ұзақ үрдісінде біртіндеп қалыптасып, ұрпақтан – ұрпаққа жалғасып, заман талабына сай жетілдіріліп отырды. Көшпелілер қоғамы бытыраңқы, әрі үнемі өзгерісте болғандықтан, адамдар құқын тану, ру мүддесін қорғау, рулық қауымдағы қатынасты реттеу қажеттігінен әрекет нормалары толығы келе көшпелілер тіршілік еткен даланың тыныс – тіршілігі, өзгерісі, дамуы барысында қоғамдық қатынасты ретке салатын әдет заңдарына айналды. Ал тіршілік, өмір қажеттілігі әдет заңдарының мазмұнын молайтты, рөлін күшейтті, толықтырды, жетілдірді, салалады. Өзіне тән ерекшелігі бар әдет заңдары тарих беттерінен көрініс тауып халықтың санасына әбден сіңген әдет - ғұрыпқа айналды. Шаруашылық салалары айқындалып, жіктеліп, шаруашылық мүліктері дамыған сайын, адамдардың қатынастары күрделіне келе қоғам әлеуметтік топтарға бөлініп, жеке меншік қалыптаса түсті. Таптық қоғаммен таптардың өзара қайшылығы пайда болуға байланысты бұрынғы ақсақалдар мен көсемдердің беделі енді адамдар арасындағы барлық қатынасты реттеуге мүмкіндігі жетпеді. Әдет-ғұрып алғашқы формасын сақтағанмен, оның мазмұны, мағынасы өзгеріп ауқымы кеңее түсті. Мемлекеттің пайда болуына байланысты басқару органдарының заңдары пайда бола бастады. Бірақ олар алғашқы әрекеттерінде және ұзақ мерзімде әдет құқығын басшылыққа алып отырды. Әдет құқы – ұзақ жылдар бойы қалыптасқан қоғамдық қатынасты реттеу нормасы есебінде қолданысқа енеді. Бірақ әдет – ғұрып нормалары заң нормасынан аспаған. Ол тек мемлекеттік билігі бар қоғамның мүддесіне сай заң нормасына айналған және заңды күші бар саяси өкімет жол берген әдет – ғұрыптар ғана құқықтық әдет – ғұрыпқа айналған. Осындай әдет - ғұрыптардың және соларға негізделген құқық заңдарының қоғамдағы реттеуші факторлар арасында беделі басым болуы сол қоғамда әдет – ғұрыпқа негізделген заңдар жинағын қабылдауға негіз болған және бұл заңдар әр елде, әртүрлі деңгейде құқықтық күшке ие болып бірі адамзат баласының мүддесін жан-жақты қорғауға бағытталса, ал кейбіреулері керісінше сол қоғамның даму саясаты, экономикалық, әлеуметтік жағдайына қарауда қаталдығымен көзге түсті. Міне сол кездерден бізге дейін жеткен құқықтық ескерткіштерді саралайтын болсақ, олардың ұстанған бағыты, қамтитын саласы әр түрлі болғандығын байқаймыз, дегенмен қоғамдық өмірдің барлық жағын қамти алмағандығын да көреміз. Алайда әдет - ғұрыптың негізгі реттеуші аймағы сол қоғамдағы адамдар арасындағы, жеке

адамдар мен басқарушы мемлекет арасындағы ара қатынасты реттеуші норма түрінде қолданылады. Себебі алғашқы қоғамдық құрылыстың қойнауында пайда болып, қалыптасқан, жеке меншікті қорғау, оны пайдалану, оған билік ету күші бар нормалар жиынтығын реттестіріп қоғам мүшелеріне мойындату қажеттігі туды. Міне осылайша қоғамдық қатынастар жүйесінде жеке меншіктің пайда болуы қоғамның даму сатыларының ерте бастауының өзінде-ақ аса маңызды орынға ие болып қоғамдағы адамдар арасындағы қатынастың қалыптасуы, жіктелуі, салаға бөлінуіне әсер етті. Солардың негізінде қазіргі азаматтық қатынастың жеке институттары: меншікке ие болу, міндеткерлік, мұрагерлік, неке-отбасы қатынастарын реттеу институттары қалыптасты. Осылайша әдет – құқы ұзақ жылдар бойы қалыптасқан қоғамдық қатынасты реттеу нормасы есебінде мемлекеттік биліктен қолдау тауып, заңды норма есебінде оның орындалуын күш қолдану арқылы жүзеге асыруды қамтамасыз ететін заңдардың пайда болуына негіз болды.

Нәтижесінде осылайша біздің дәуірімізге дейінгі адамдар арасындағы қатынасты реттеуші жеке институттар қалыптасып, олар мындаған жылдармен өлшенетін дәуірлерден өтіп, түрлі қоғамдық құрылыстарды бастан кешіріп әлі күнге дейін өз мәнін жойған жоқ. Себебі сол қоғамның талабына сай қалыптасып, ол өмірмен біте қайнасып жатырған, қоғамдық институттар еді. Қазіргі таңда бұл институттар егеменді еліміздің қайта жаңғырған құқықтық институттарының бірі ретінде қайта түлеп, мемлекетіміздің құқықтық қорын қорландыра түсуге өз үлесін қосуда. Қазақ қоғамындағы әдет – ғұрып негізінде пайда болған заңдар жүйесінде азаматтық құқықтың алар орны ерекше. Ол өзінің демократиялық даму қалпымен ғасырлар екшесінен өткен құқықтық нормалар мен жеке құқықтық жүйелерге айналды. Қазақ қоғамындағы азаматтық – құқықтық нормалар сол қоғамдағы қоғамдық қатынастарды реттеуден тұрады.

Оның негізін сонау біздің дәуірімізге дейін өмір сүрген көшпелі тайпалар ғұндар, үйсіндер, түркілердің отбасы қатынастары, мұрагерлік, меншік қатынастарын реттеу заңдары біздің дәуірімізге дейінгі кезеңде - ақ қолданылған. Меншік көшпелі халықтың дала өміріндегі мәңгілік мүдде ретінде танылған. Ол жеке отбасындағы, рулар арасындағы түсініспестік болған жағдайда дау-дамайды тудыратын, ал ушыққанда ұлыстарды дауластыратын, дала халқы өміріндегі мәңгілік мүдде ретінде қаралады. Көшпелі халық өздерінің меншік қатынастарын бұрыннан жалғасып келе жатқан әдет заңдарымен үйлестіріп отырды, яғни жайылым жер рудікі болғанымен малдың жекенікі болуы да меншік аясына сыйып келді. Дегенмен мал басының көбеюі, қоғамдағы өзгерістер адамдардың меншікке көзқарасын, өзгертті. Енді отбасы меншігі, ру меншігі, елбасы меншігі арасы айқындалып жауапкершілік күшейді, меншік мүддесін қорғап дамыту қажеттілігін тудырды.

Сол заманда көшпелі халықтар үшін жайылым жер мемлекеттегі ең негізгі өндіріс құралы болды. Себебі жердің шөбі мен суынсыз мал басын өсіру, көбейту мүмкін емес еді. Сондықтан жайылым жерді иелену мен пайдалану болып есептелді. Қолында билігі барлардың қанағатсыз иемдену мен шектеулі жайылым арасындағы қайшылық көшпелі мемлекеттердің өміріндегі ең басты қайшылық болды. Ол реттелмесе ел ішіндегі тұрақтылық бүлініп, мемлекет билігінің іргетасы шайқалмас үшін үйсіндерде жайылым жерді иелену мен пайдалану нормаларын, ел билеушілері мен ру басыларының мүддесін, меншігін заңмен бекіту керек болды, яғни жер мен ел иеліктерге бөлінді әр иеліктегі отбасына қарай малы, малына қарай жайылым жері, жайылымына қарай иелігі, соған сәйкес мүддесі мен меншігі танылды. Ел билеушілері реттеу құқығын мемлекет билігінің құзырына алды. Осылайша құқықтық деңгейі әдет заңының деңгейінен жоғары, орындалуын мемлекет билігі қамтамасыз ететін жаңа құқық нормасы өмірге келіп, ол мемлекет заңы болып, өзінің жаңалығымен, күшімен нормативтілігімен ерекшеленеді. Бұл қабылданған нормативті биліктің мазмұны әркім өзіне бөлінген жеріне ие болып, өзгенің меншігіне қол сұқпасын, меншік тұтастығы қорғалсын деп мал мен жайылым ендігі жерде мемлекеттің қорғауында болатындығын аңғартты және меншік ұғымының ортақ танымға жеткендігін көреміз. Мұндай реттеуші құқықтық нормалардың қалыптасуы, өмірге енуі елдің тұтастығын, іргенің тыныштығын қорғайтын ұлағатты үлгі боларлық нормалар еді. Көшпелі халық өмірінің тірегі болған жер, су, жайылымды реттеу мәселесінің көтерілуі қоғамдық қатынастарды реттеуші нормалардың қажеттігін көрсетті.

Осылайша өмір талабының өзгерісін ескере отырып, ежелгі көшпелілер ішінде үйсін мемлекетінің билеушісі ендігі жерде қоғамдық қатынасты реттеуді мемлекет билігінің құзырына алды. Мемлекет билігінің құқықтық деңгейі бұрыннан қолданып келе жатырған әдет заңдары деңгейінен жоғарырақ болып, оның орындалуын енді мемлекет билігі қамтамасыз ететін құқықтық нормаға айналды. Ел билеуші Күнби бүкіл елге бітім жариялап: «Өріске аймақ, табынға тұяқ қосылмасын» деген заңын қабылдаған деп көрсетеді. Қытай деректеріне сүйеніп зерттеуші ғалымдар. [1,2] Заңның құндылығы қысқа да нұсқа мазмұнында жатыр. Атап айтқанда жайылым жер малдың қаралуы тіршілігінің негізі ретінде ішетін суы, жайылым шөбі, қыс қыстағына ешкімнің қол сұқпауын көздеген, яғни меншік тұтастығы қорғалсын дегенді танытқан. «Табынға тұяқ қосылмасын» дегені әркім жеке меншігіндегі малына ен салып өзі ие болсын, өзгенің малын қосып алудан аулақ болып, мал басының саны анық, адамдардың жауапкершілігі күшті болуын көздегендігін көреміз. Біреудің жеке меншік малына қол сұғу ағайын арасын араздастыратын жағымсыз әрекет ретінде қаралып, жауапкершілікті күшейтті және де ел ішіндегі осындай ауыс – күйістер ру

басының алым-салығына, мемлекет тарапынан салынатын салықтардың жиналуына кедергі болмау жағында ескерген болу керек. Тең салық салу арқылы ел қазынасын қорландыруды көздеген. Осы арқылы мемлекеттегі меншіктің негізі мал мен жер екені айқындалып, мемлекет басшысының үнемі назарында болғандығын көреміз. Күнби бітімін орындау, ел ішіндегі және көршілермен бейбіт тіршілік етуге үлкен әсер еткендігін байқатады.

Әрине меншік әдет заңы ғұндарда да болғандығын білеміз. Ғұндар меншікке иелікті мүдде, байлық, абырой, билік деп түсінген. Ол бастан рудың ата қонысы болып саналатын жайылым жері, қазған құдығы, аққан бұлағы, қыс қыстауы «әкеден балаға мұраға қалуы», ғұндарда меншік институтының қалыптасқандығын көрсетеді. Сол мұраға қалған мүлікке, мемлекет шекарасына ие болу, оны қорғай білу, сондай-ақ оның малын көбейтудің, жерін кеңейтудің ең ұтымды жолдарын іздесітірген.

Қаңлы мемлекетінде өзінің ішкі шаруашылығында азаматтық қатынастарын реттейтін, яғни сауда жасау, айырбас шарты, басқа мемлекеттермен сауда байланысын реттейтін мемлекеттің өзі қалыптастырған әдет заңдары болғандығын көрсетеді. Ол заңдар жетілдіріліп V-VI ғасырларда жазу, кітап заңдары хан сарайында сақталғаны туралы айтылып отырған мәліметтерден білеміз.

Егер біз азаматтық қатынастардың қалыптасу ерекшеліктерін басқа мемлекеттердің әдет заңдарымен салыстырып қарасақ, соның ішінде Хаммурапи патша заңдарында шарттың бірнеше түрі болған міндеттілік шарты, мүлікті жалға алу, жеке адамды жалға алу, қарыз шарттары, қоғамдағы шаруашылық істерді жүргізу, яғни жерді натуралды жалдауда шарт орындалмаған жағдайда жазаның ауыр түріне дейін қолданылатындығын мына бір құқықтық мұра баптарынан көреміз «Егер редум және байрум патша әскеріне жауынгерлер ретінде бару үшін жорыққа шақырылған кезде бармаса немесе орнына басқа адам жалдап жіберсе, онда ол жауынгер өлтірілуі керек. Орнына жалданған адам өлген жауынгердің үйін иеленіп алуына болады», - деп көрсетеді. [2,34]

Сондай-ақ осылай әскери жасақтарға жалға берілген жерлер, үй, еңбек құралдары ерекше мүлік қатарына жатқызылып, оларды сатуға, мұраға қалдыруға болмайтын болған, яғни мұндай мүліктер айналымнан алынып тасталған. Ал ғұндарда «майдандасының сүйегін әкелгенге оның дәулеті берілді», - деп көрсетеді зерттеулерде. [1,22] Мұндағы ұстанған саясат қан майданда қалар сүйекті құрметпен еліне жеткізу, ит – құсқа жем қылмай жау қолына қалдырмай еліне жеткізу ерлік деп танылып, жоғары бағаланды. Мұнда екі мемлекеттің заңдарының арасындағы айырмашылық пен отан қорғау ісіндегі ұқсастықты көреміз, яғни бірінің мемлекет заңындағы шартты орындамау, отанына опасыздық деп қатал жаза қолданылса, ал ғұндар заңының оның басқа қырынан қаралып, демократиялық сипатта адамгершілікке, жауапкершілікке негізделгенін көреміз.

Хаммурапи заңында азаматтық қатынастарды реттеудегі сауда – саттық, айырбас, бөлу актілерін жасауда ант беру рәсіміне ерекше көңіл бөлген, ал шарт орындалмаған жағдайда мүліктік жауапкершілік, яғни шығынды үш, кейде алты есе көлемінде төлеуге міндеткерлігі енгізілген. Қарыз алу шартының жауапкершілігі болғандықтан оны басқа шарттармен біріктіруге тырысқан бірақ шарт жасауда адам еркі сақталған. Бұл азаматтық қатынастың негізгі қағидасының бірі ретінде танылған. Сауда шарты объектілері әртүрлі болған, заттар, малдар, құлдар, үйлер, бау-бақша, егістік жерлер. Тағы бір ерекшелік сауда объектісіне бала да кірген. Бұл қазақ қоғамындағы әдет заңдарында кездеспейтін құбылыс. Себебі әдет – ғұрып заңдары еш уақытта адамды затқа айырбастауға, сатуға жол бермеген, сондай-ақ Хаммурапи заңдарында кездесетін қарызы үшін бас бостандығынан айыру, Римдегідей құлға айналдыру қазақ қоғамында кездеспейді. Ру мүшелерінің қарызды болудағы ауыртпалығын ағайын – тумалары көтерген. Шарт құруда ерекше салтанатты нысанының қажеті болмаған.

Хаммурапи патша заңдарында мүлікті жалға алу шартының өзіндік ерекшеліктері болды. Заңда жалға алу объектілері ретінде – жер, үй, көлік, мал көрсетілген. Онда жалға алу уақыты, жалдау бағасы белгіленген. Бірақ табиғат қуаңшылығынан егін шықпаса да жалдау ақысы төленіп отырған. «Егер біреу мердігерлікке егіндік жер алып, онда өсіре алмаса, онда оған тиісті жұмысты атқара алмады деген кінә тағылады, ол жерді иесіне қайтарады және қожайынына берешегін қайтаруға тиіс», - деп көрсетеді заңда. [3,373] Заңда жұмыс күшін жалға алу мәселесі көзделген, олардың ішінде қолөнершілер, мал дәрігерлері, құрылысшылар және ауыл шаруашылық жұмысшыларын жалдау, оларға еңбек ақы төлеген. Заңның көптеген баптары қарыз шартына арналған. Вавилон заңдарында құлдар, дүние мүлік, мал, еңбек құралдары сияқты меншік объектісі болып саналды. Қожайынның құлын ұрлаған, тіпті жасырғаны үшін өлім жазасына тартқан. «Егер біреу өз үйіне сарайдың қашқан құлын жасырып қойса және оны іздеушілерге айтпаса, онда ол адам өлуі тиіс», деп көрсетеді заңда. [3,342] Бұл Хаммурапи заңдарында адам құқының қорғалу деңгейінің төмендігін көрсетеді. Қазақ қоғамындағы құлдар патриархалдық сипатта болған, бірақ құл еңбегін қолдану, оларды сату туралы қазақ әдет ғұрып заңдарында ешбір дерек жоқ. Құлды жалдаған жағдайда ақы құлға емес, қожайынына төленеді. Заңдағы алым-салық шартын жасау, сауда айналымының тұрақтылығын қамтамасыз етуге, сатып алушы мүддесін қорғауға бағытталғандығын сатып алған құл бір ай ішінде ауру болса, оған төлеген күмісін сатып алушы қайта талап етуге құқы болған. Хаммурапи заңы борышқордың кепілдіктегі баласын қарыз берушінің қатал ұстауынан қорғады, егер қарыздар адамның баласын соққыдан өлтірсе, қарыз берушінің баласы да өлтіріледі. Ол заңның қаталдығын байқатты.

Қазақ қоғамында «аманат» ұғымы болған, бірақ ол көрші мемлекеттермен тыныштықты сақтай отырып қатар өмір сүруді қолдаған хандар өз балалары аманатқа берген, бірақ оларға ешбір қысымшылық жасалмай, оқып білім алуға, қалыпты өмір сүруге жағдай жасайтындай шартпен берілген. Хаммурапи заңдарында неке мен мұрагерлікке де көңіл бөлінген. Патриархатты отбасының қожайыны ер адамның рөлі зор болды, оған шексіз құқық берілді. «Неке қию» шарт жасалмайынша өз күшінде емес деп саналды. Жігіт неке ақысы ретінде қыздың анасына ақша беретін болған, неке кезінде берілген заттар қыздың жеке меншігі болып қалады, әйел өлсе ол мүлік балаларына қалды. Бұл қазақ қоғамында кездесетін кейбір әдет ғұрыптармен ұқсастықтарын да көреміз. «...әйел өлсе, мүлік байында қалады, егер де бала қалса, онда төркіні күйеуден ат, түйе, сәукелесін даулауға мүмкін», - делінген. [4,6] Көп әйел алуға да рұқсат етілген. Ер адамның үстемдігі балаға толық жүрген, яғни сатып алам деуші болса, баласының, әйелінің еркін есептелмей ақ сата алатын болған, ол баланы болашақтағы еңбек күші ретінде сатып алған. Сондай ақ Вавилонда отбасында бала асырап алуда болған, бірақ кейін өз балалары дүниеге келсе онда асырап алған баладан бас тартуға құқы болған. «Асырап алған балаға мұра беру қазақ әдет- ғұрып заңдарында да бар». Егер өгей әкесі оны мұрагер еткісі келсе, көзі тірісінде туысқандарының басын қосып әрқайсысына жолын беріп риза етеді. Асырап алған ұлды мұрагер деп жариялайды. Мұндай жағдайда оның құқығына ешкім шек келтірмейді. Ал егер мұрагер екендігі ағайын арасында жаряланбаса, өсиет етілмесе, онда әкенің жақын туыстары мұраны оған билетпеген. Оған әдетте туған ұлға берілетін енші мөлшерін толығынан беріп, үйленбеген болса, қалың малын қоса беріп, мүлікті туыстар өзара бөліседі».

Көп жағдайда қазақтар асырап алған баланы «құдай алдында да алаламаймын» деген антпен, адал көңілмен тәрбиелеуге тырысқан. Бала да асырап алған әке шешесіне қартайғанда қамқор болып, асырап, бағып қағып қызмет еткен.

Хаммурапи заңында әйелдің жеке меншік құқығы болды. Әкеден қалған мүлік балаларының мұрасы деп саналған, ал әйелге балаларымен бірдей мұралық жесірлік үлесі балаларымен бірдей берілді.

Қорыта айтқанда әдет - ғұрып негізінде қалыптасқан Шығыс елдерімен қазақ қоғамының қолданған әдет-ғұрып заңдарының арасында біршама ұқсастықтар мен әр елдің өзіне тән ерекшеліктерінің болғандығын байқаймыз. Дегенмен де, қазақ қоғамындағы азаматтық қатынастарды реттеуде рулық жауапкершіліктің, ізгілік пен қайырымдылықтың басымдылығы байқалады.

Қазіргі егеменді, тәуелсіз Қазақстанда жүріп жатқан құқықтық реформалар мен азаматтық қатынастың жаңа түрлерінің көбеюі әлемдік стандартқа сәйкес болу қажеттігін көрсетеді. Сол үшін түрлі саяси құқықтық реформалар жасалуда, құқықтық нормативтік актілер қабылдануда, дегенмен соның барлығы азаматтық қатынасты жүзеге асыруда азамат мүддесін қорғайтындай, ұлттық құқық жүйемізге негізделген, соны басшылыққа алып, жасалуға тиістілігін ескергеніміз жөн. Себебі, қазір Батыстағы өркениет өркешінде отырған елдер де еш жаққа алаңдамай, өзінің ұлттық құқық негіздерін басшылыққа ала отырып, осындай биіктерге көтеріліп отырғандығын ескергеніміз абзал.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сапарғалиев Ғ.С., Ғаббасұлы Ғ. Қазақ көшпелі қоғамының әдет заңдарының бастауы туралы // Мемлекет және құқық журналы. -2001. -№ 1. –Б.19-20
2. Мұхтарова А.Қ. Шетелдердің мемлекет және құқық тарихы. - Алматы, 1999. - 571 б.
3. Арғынбаев Х.А. Қазақ халқындағы семья мен неке (Тарихи-этнографиялық шолу). - Алматы, 1973. - 230 б.
4. Смағұлова А.С. Мұрагерліктің қазақ әдет-ғұрып заңдарындағы көрінісі // «Ұлттық құқық жүйесін қалыптастырудың өзекті мәселелері». Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. - Алматы: Каз. МЗА. - 2002 ж. – Б. 210